

Η γλωσσική επαφή στη μεσαιωνική Ρόδο: Ανιχνεύοντας περιπτώσεις δανεισμού

Μαρία Κόνιαρη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Abstract

The study examines language contact in Rhodes during the 15th and early 16th centuries, focusing on the Hospitaller period through an analysis of both literary and non-literary sources of the time. It investigates cases of lexical and structural borrowing by analyzing the frequency, morphosemantic classification, and integration strategies of loanwords. In addition, the study considers the uninflected participial form *-ontas* as a potential case of structural borrowing. Adopting this two-dimensional approach, the article aims to shed light on the extent to which multilingual contact influenced the evolution of Greek during this historical period.

Keywords: language contact, multilingualism, lexical borrowing, structural borrowing, Knights Hospitallers

1. Εισαγωγή¹

Η γλωσσική μεταβολή αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής και πολιτισμικής εξέλιξης των κοινωνιών, καθώς οι γλώσσες, ως προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας, μεταβάλλονται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση των ομιλητών. Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες αυτής της μεταβολής είναι η γλωσσική επαφή, η οποία έχει προσελκύσει μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον. Παρόλα αυτά, η μελέτη της, όσον αφορά την ελληνική, δεν φαίνεται ιδιαίτερα εκτενής (Muysken 2010: 265· Melissaropoulou 2011).

Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται στη συγχρονία της ελληνικής και εξετάζουν κυρίως διαλεκτικές και κοινωνιογλωσσικές της ποικιλίες (π.χ. επίδραση των ρομανικών δανείων στα επτανησιακά, επίδραση της τουρκικής στην ποντιακή κ.ά.) (Ralli et al. 2015· Ralli & Rouvalis 2022). Αντίθετα, παλαιότερες ιστορικές περίοδοι της ελληνικής, όπως η μεσαιωνική, έχουν παραμείνει σχετικά ανεξερευνήτες, γεγονός που αποδίδεται αφενός στην περιορισμένη διαθεσιμότητα των σωζόμενων πηγών, και αφετέρου στη δυσκολία αξιοποίησής τους (Μανωλέσσου 2008· Markopoulos 2018· Holton et al. 2019).

Σε αυτό το ερευνητικό πλαίσιο, η περίπτωση της μεσαιωνικής Ρόδου αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Το νησί, τοποθετημένο σε καίρια εμπορική και στρατηγική θέση, λειτουργούσε

¹ Χρειάζεται να επισημανθεί ότι το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη ακόμη μια δημοσίευση στον συλλογικό τόμο «Ιστορικές και Γλωσσολογικές Όψεις της Ροδιακής υπαίθρου», στην οποία γίνεται αναφορά σε άλλες πτυχές του λεξιλογικού δανεισμού (προέλευση και σημασιολογικές κατηγορίες), ενώ σχολιάζεται και η επιβίωση των μεσαιωνικών λεξιλογικών δανείων στη σύγχρονη ροδιακή ποικιλία.

ήδη από πολύ νωρίς ως σταυροδρόμι διάφορων εθνοτικών και γλωσσικών ομάδων. Μάλιστα, η κατάληψή του από το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών (1310-1522) ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τον πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του (Markopoulos 2012: 426). Στη βάση αυτή, η Ρόδος φαίνεται να λειτούργησε ως τόπος έντονης γλωσσικής συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης, γεγονός που την καθιστά ιδανικό πεδίο για διερεύνηση των φαινομένων της γλωσσικής επαφής (Kasdagli et al. 2007: 37· Balard 1995: 24).

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να φωτίσει αυτή τη δυναμική συγκυρία μέσα από την εξέταση λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών πηγών του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα. Κεντρικός στόχος είναι η ανίχνευση και ανάλυση περιπτώσεων λεξιλογικού και δομικού δανεισμού. Ειδικότερα, εξετάζεται εάν η φύση του κειμενικού είδους – μη λογοτεχνικά έγγραφα ή ποίηση – επηρεάζει τη συχνότητα και την ποιότητα των δάνειων τύπων, καθώς και εάν η ένταση της γλωσσικής επαφής έχει αντίκτυπο στη μορφοσυντακτική δομή της ροδίτικης ποικιλίας. Μέσα από τη συγκριτική προσέγγιση των πηγών επιδιώκεται η εξέταση των μηχανισμών και των διαδικασιών που διαμόρφωσαν τη γλωσσική πραγματικότητα μέσω της αλληλεπίδρασης των ομιλητών στο νησί, συμβάλλοντας ευρύτερα στη μελέτη του φαινομένου της γλωσσικής επαφής στη μεσαιωνική ελληνική.

2. Ιστορική και κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα

2.1 Ιστορικές συνθήκες

Η στρατηγική θέση της Ρόδου, ως συνδετικού κρίκου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, συνέβαλε καθοριστικά στη στενή επαφή των ελληνόφωνων πληθυσμών με τους δυτικούς, η οποία, μάλιστα, εντάθηκε μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 (Markopoulos 2012: 425). Μετά από μια περίοδο ασταθούς διακυβέρνησης, το 1309 το νησί πέρασε στους Ιωαννίτες Ιπότες (Hospitallers), στα χέρια των οποίων παρέμεινε μέχρι την οθωμανική κατάληψη το 1522 (Κόλλιας 2013: 3· Henrich 2015: 17).

2.2 Κοινότητες ομιλητών

Το διάστημα αυτό στη Ρόδο συνυπήρχαν ποικίλες εθνοτικές ομάδες. Μία από τις βασικότερες ήταν οι Ιωαννίτες Ιπότες του Οσπιταλίου της Ιερουσαλήμ, συνιστώντας ένα Τάγμα ιδρυμένο ήδη από τον 11^ο αιώνα με διττή φύση: φιλανθρωπική και στρατιωτική.² Ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της γλωσσικής επαφής είχε η πολυεθνική του σύνθεση. Διαιρεμένο σε οχτώ ‘Γλώσσες’ (*Langues*)³ – επιμέρους, δηλαδή, εθνικές ομάδες – η καθεμία είχε τον δικό της εκπρόσωπο και τη δική της διοικητική οργάνωση (Κόλλιας 2013: 20).

Η οχύρωση και αστική διαρρύθμιση της πόλης αντικατόπτριζαν την κοινωνική σύνθεση του νησιού. Το εσωτερικό φρούριο με το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου και

² Αρχικά είχε ως αποστολή τη φροντίδα και προστασία των προσκυνητών στους Αγίους Τόπους, ενώ από τον 12ο αιώνα απέκτησε και πολεμικό χαρακτήρα (Philips 2021: 19· Zoitou 2021: 5).

³ Οι Γλώσσες ήταν της Προβηγκίας, της Ωβέρνης, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Αραγονίας, της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Καστίλλης.

το *collachium* (δηλαδή η περιοχή κατοικίας των Ιπποτών) διαχωριζόταν από τη *burgus*, όπου και κατοικούσε ο υπόλοιπος πληθυσμός (Philips 2021: 29). Εκεί ζούσαν τόσο οι ελληνόφωνοι που αποτελούσαν τη δημογραφική πλειονότητα, όσο και Δυτικοί έποικοι (κυρίως ιταλόφωνοι και γαλλόφωνοι).

Οι ελληνόφωνοι κάτοικοι του νησιού διατήρησαν προνόμια σχετικά με τη θρησκεία, τη γλώσσα και την περιουσία τους, ενώ η ελληνική καθιερώθηκε ως γλώσσα επικοινωνίας, η οποία χρησιμοποιούνταν ακόμη και στις επαφές μεταξύ Ιπποτών και Οθωμανών (Philips 2021: 51). Πολλοί Έλληνες κατείχαν σημαίνουσες διοικητικές θέσεις (λ.χ. νοτάριοι), με αποτέλεσμα να έρχονται σε επαφή με τους Ιππότες. Η επαφή των διάφορων πληθυσμών ενισχυόταν από μεικτούς γάμους, αλλά και από ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες, καθώς η Ρόδος αποτελούσε σημαντικό κόμβο για συναλλαγές με την Ανατολή και τη Δύση (Kasdagli et al. 2007: 47· Κόλλιας 2013: 26). Παράλληλα, στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον του νησιού συνυπήρχαν μικρότερες κοινότητες, όπως οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι και λίγοι μουσουλμάνοι, των οποίων οι δραστηριότητες (ιδιαίτερα στον τομέα του εμπορίου) συνέβαλαν περαιτέρω στη διάδοση δάνειων γλωσσικών στοιχείων.

Η αλληλεπίδραση των παραπάνω γλωσσικών και εθνοτικών ομάδων σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο δημιουργεί στη Ρόδο ένα εξαιρετικά πρόσφορο περιβάλλον για τη μελέτη της πολυγλωσσίας και του γλωσσικού δανεισμού. Σε αυτό, οι επαφές μεταξύ ελληνόφωνων, λατινόφωνων και αραβόφωνων πληθυσμών αποτυπώνονται άμεσα στη γλωσσική χρήση και στις γραπτές πηγές της εποχής.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

3.1 Πηγές – Σώμα κειμένων

Για την εν λόγω ερευνητική εργασία συλλέχθηκαν λογοτεχνικές και μη λογοτεχνικές πηγές, με σκοπό τη μελέτη της πολυγλωσσίας στη Ρόδο κατά την εξεταζόμενη εποχή. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν συνολικά 29 μη λογοτεχνικά έγγραφα (επιστολές και άλλα νοταριακά κείμενα), τα οποία προέρχονται από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Μάλτας και το αρχείο του Τοπ Καπί (Lefort 1981· Τσιρπανλής 1991· Τσιρπανλής 1995). Τα πρώτα ανήκουν στο σώμα τεκμηρίων των Ιωαννιτών Ιπποτών που διασώθηκε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ρόδου από τους Οθωμανούς, ενώ τα δεύτερα φυλάσσονται στο αρχείο του σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481-1512). Στο σύνολό τους παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη δραστηριότητα του Τάγματος των Ιπποτών στο διάστημα της κυριαρχίας του στην Ανατολική Μεσόγειο. Πέραν αυτού, φωτίζουν πτυχές σχετικά με τον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας και τις διπλωματικές στρατηγικές, σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο η ομαλή συνύπαρξη και η διατήρηση των ισορροπιών συνιστούν κεντρικό ζητούμενο (Τσιρπανλής 1995: 23).

Οι παραπάνω μη λογοτεχνικές πηγές είναι γραμμένες στη δημόδη μεσαιωνική ελληνική. Αυτή αποτελεί την γλώσσα που υιοθετούν οι Ιωαννίτες Ιππότες ως κώδικα επικοινωνίας τόσο με άλλους άρχοντες της Δύσης όσο και με τους Οθωμανούς. Τέλος, το σώμα των συγκεκριμένων πηγών είναι σχετικά μικρό σε έκταση και μέχρι σήμερα

φαίνεται να έχει αποτελέσει αντικείμενο περιορισμένης μη συστηματικής γλωσσολογικής έρευνας.

Παράλληλα, εξετάστηκε το λογοτεχνικό κείμενο «*Το Θανατικόν της Ρόδου*» του Ε. Λιμενίτη, ένα έμμετρο, ομοιοκατάληκτο ποίημα 644 στίχων. Η θεματική του συνδυάζει αφήγηση της επιδημίας που ξέσπασε στη Ρόδο με ηθικοδιδασκτικές παρεμβάσεις, οι οποίες συνάδουν με το χριστιανικό μεσαιωνικό, αξιακό σύστημα. Όσον αφορά τις γλωσσικές επιλογές του ποιητή, φαίνεται να συνυπάρχει η μεσαιωνική ροδιακή ποικιλία με αρχαϊκά και λόγια γλωσσικά στοιχεία, με αποτέλεσμα το λογοτεχνικό έργο να μπορεί να καταταγεί στην δημόδη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής (Henrich 2015: 50-51).

3.2 Επεξεργασία δεδομένων

Η μελέτη εστιάζει στην καταγραφή και εξέταση του γλωσσικού δανεισμού, όπως αυτός παρουσιάζεται σε ένα σύνολο λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών πηγών. Έμφαση πρόκειται να δοθεί στο δάνειο λεξιλόγιο που εντοπίζεται, καθώς και στη μετοχική δομή -οντα(ς) που πιθανόν συνιστά περίπτωση δομικού δανεισμού.

Πρώτο στάδιο της έρευνας αποτέλεσε η συστηματική καταγραφή όλων των δάνειων λέξεων στις εξεταζόμενες πηγές, με στόχο τη δημιουργία ενός σώματος κειμένων (corpus).⁴ Αυτό οργανώθηκε σε δύο επιμέρους υπο-σώματα: στο πρώτο εντάχθηκαν οι λέξεις που αντλήθηκαν από τις μη λογοτεχνικές πηγές, ενώ στο δεύτερο εκείνες που προήλθαν από το λογοτεχνικό έργο. Η παραπάνω διάκριση είχε σκοπό να καταστήσει δυνατή τη συστηματική σύγκριση ανάμεσα στα δύο κειμενικά είδη και κατόπιν να αναδείξει τυχόν διαφοροποιήσεις στη συχνότητα και την ενσωμάτωση των δανείων.

Τα ζητούμενα της συγκεκριμένης έρευνας ποικίλλουν, με σκοπό την κατά το δυνατό πολύπλευρη εξέταση του δανεισμού στις πηγές. Αρχικά, υπολογίστηκε η συχνότητα εμφάνισης των δανείων σε σχέση με το συνολικό πλήθος των λέξεων στις υπό εξέταση πηγές, με σκοπό να διαπιστωθεί αν οι δάνειες απαντούν συχνότερα σε κάποιο από τα δύο κειμενικά είδη. Στη συνέχεια, έγινε κατανομή σε λεξικές κατηγορίες (ουσιαστικά, επίθετα, μετοχές, ρήματα, επιρρήματα, προθέσεις και επιφωνήματα), ώστε να εντοπιστεί η κατηγορία με την υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης, που αντιστέκεται, δηλαδή, λιγότερο στον δανεισμό. Έπειτα, κάθε δάνεια λέξη εξετάστηκε ως προς τις στρατηγικές με τις οποίες ενσωματώθηκε στο γλωσσικό σύστημα της ροδιακής ποικιλίας. Οι στρατηγικές που αξιοποιούνται έχουν χρησιμοποιηθεί στη βιβλιογραφία και περιλαμβάνουν την άμεση, την έμμεση στρατηγική, καθώς επίσης και την στρατηγική με τη χρήση βοηθητικού ρήματος (Wichmann & Wohlgemuth 2008). Λαμβάνοντας υπόψη τα ποσοστά εμφάνισής τους, διερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους οι χρήστες του γλωσσικού συστήματος προσαρμόζουν το δάνειο λεξιλόγιο σε αυτό.

Τέλος, μελετώνται ορισμένες πιθανές περιπτώσεις δομικού δανεισμού. Συγκεκριμένα, συγκεντρώνονται οι άκλιτοι μετοχικοί τύποι -οντας, οι οποίοι, σύμφωνα με αρκετούς

⁴ Στο σώμα κειμένων έγινε απόπειρα να συμπεριληφθούν τα κατά το δυνατό νεότερα δάνεια και όχι όσα είχαν ενσωματωθεί στο εξεταζόμενο γλωσσικό σύστημα ήδη από παλαιότερες περιόδους (λ.χ. Ύστερη Αρχαιότητα).

μελετητές χαρακτηρίζονται ως δάνεια, και εξετάζονται τα συντακτικά περιβάλλοντα στα οποία απαντούν. Σκοπός είναι να αποδειχθεί, αν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αποτελέσματα γλωσσικής επαφής και δανεισμού.

4. Λεξιλογικά δάνεια – Συχνότητα εμφάνισης

Η πρώτη βασική κατηγορία δανεισμού, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι ο λεξιλογικός δανεισμός. Αποτελεί την περισσότερη μελετημένη περίπτωση δανεισμού, καθώς είναι ο συχνότερος και πιο εύκολα ανιχνεύσιμος. Στο προς εξέταση corpus μελετήθηκαν όλες οι δάνειες λέξεις, με σκοπό τη διερεύνηση της γλωσσικής επαφής που έλαβε χώρα στο νησί της Ρόδου την εξεταζόμενη περίοδο. Η ανάλυση της συχνότητας εμφάνισης των δάνειων λέξεων αποσκοπεί αφενός στην αποτίμηση της έντασης του λεξιλογικού δανεισμού, όπως αυτός αποτυπώνεται στις συγκεκριμένες γραπτές πηγές, και αφετέρου στον εντοπισμό τυχόν διαφοροποιήσεων μεταξύ λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού κειμενικού είδους.

Παρά το γεγονός ότι δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερη απόκλιση στα ποσοστά του λογοτεχνικού κειμένου και των μη λογοτεχνικών εγγράφων, τα αποτελέσματα μαρτυρούν ελαφρώς συχνότερη εμφάνιση των δάνειων λέξεων στις ροδίτικες πηγές (2,09% του συνολικού αριθμού λέξεων). Το ποσοστό αυτό στο «Θανατικόν της Ρόδου» φτάνει στο 1,65% των λέξεων.

Διάγραμμα 1: Συχνότητα εμφάνισης δάνειων λέξεων στα ροδίτικα έγγραφα

Διάγραμμα 2: Συχνότητα εμφάνισης των δάνειων λέξεων στο «Θανατικόν της Ρόδου»

Η αυξημένη παρουσία δάνειων τύπων στα έγγραφα πιθανότατα ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τον πρακτικό και θεσμικό τους χαρακτήρα, καθώς πραγματεύονται κυρίως

ζητήματα διπλωματίας, διοίκησης και εμπορίου. Αυτά αποτελούν πεδία στα οποία η εξειδικευμένη ορολογία ευνοεί την εισροή δάνειου λεξιλογίου, καθώς στο γλωσσικό σύστημα της γλώσσας-αποδέκτη ενσωματώνονται νέες έννοιες που δεν θα ήταν εύκολο να αποδοθούν διαφορετικά. Ενδεικτική περίπτωση αποτελούν οι διοικητικοί και τιμητικοί τίτλοι, οι οποίοι φαίνεται να εντάσσονται προοδευτικά στο λεξιλόγιο της μεσαιωνικής ροδίτικης ποικιλίας, μέσω της συστηματικής αλληλογραφίας ανάμεσα στους Ιππότες και τους Οθωμανούς ή άλλους δυτικούς άρχοντες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι παρακάτω λέξεις στο (1).

(1) Ελληνικά	Δανείστρια γλώσσα
α. <i>σούμπασης</i>	<i>subaşı</i> (<τουρκ.)
β. <i>φρα</i>	<i>frar</i> (<ιταλ.)
γ. <i>γαρδινάλης</i>	<i>gardenal</i> (<ιταλ.)

Επιπλέον, η σχετικά υψηλότερη συγκέντρωση δάνειου λεξιλογίου στα έγγραφα μπορεί να συνδέεται με συνθήκες διγλωσσίας και φαινόμενα εναλλαγής γλωσσικού κώδικα (*code-switching*) (Manfredi & Tosco 2018: 11). Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, τα παραπάνω αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν καθοριστικά στη διάδοση δάνειου λεξιλογίου και κυρίως σε έγγραφα πρακτικής φύσης, όπως τα ροδίτικα κείμενα (Varella 2019, στο Γεωργίου υπό εκδ.: 78). Σε τέτοια περιβάλλοντα διγλωσσίας, όπου ο συντάκτης του κειμένου επιχειρεί να διατυπώσει μηνύματα σε μια διαφορετική – δεύτερη/ξένη (Γ2) – γλώσσα από τη μητρική του (Γ1), συχνά μεταφέρει στοιχεία από τη δεύτερη στην πρώτη, προσπαθώντας να τα προσαρμόσει με τις γνωστές σε εκείνον στρατηγικές.

(2) «να βηζαρίσει το θέλημάν του» (Τσιρπανλής 1981/76, d. 1481)

Στο παράδειγμα (2), ο συντάκτης της επιστολής φαίνεται να χρησιμοποίησε το οικείο σε εκείνον ρήμα της ιταλικής «*avvisare*», το οποίο προσπάθησε να προσαρμόσει στο γλωσσικό σύστημα της Γ2 με τον ελληνικό ρηματοποιητή *-ίζω*. Αποτέλεσμα αυτού, το ρήμα «*βηζαρίζω*». Στη βάση αυτή, μπορεί ίσως να εξηγηθεί η κάπως πιο αυξημένη παρουσία δάνειου λεξιλογίου στα έγγραφα.

Από την άλλη πλευρά, στο λογοτεχνικό κείμενο σκοπός δεν είναι η λειτουργική επικοινωνία, αλλά η αισθητική επίδραση. Έτσι, τα λογοτεχνικά κείμενα συχνά δεν αντανακλούν τη γλώσσα στην πραγματική της καθημερινή διάσταση, αλλά συχνά εμπεριέχουν αρχαϊσμούς ή νεολογισμούς (Μανωλέσσου 2003: 63-64). Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορεί να ερμηνευτεί η συγκεκριμένη κατανομή του δάνειου λεξιλογίου και τα υψηλότερα ποσοστά αυτού στα ροδίτικα έγγραφα.

4.1 Μορφολογικές κατηγορίες δάνειων λέξεων

Η ανάλυση στη συγκεκριμένη υποενότητα βασίζεται στη θεωρητική παραδοχή ότι ορισμένες λεξικές κατηγορίες γίνονται ευκολότερα αντικείμενο δανεισμού συγκριτικά με άλλες, γεγονός που έχει οδηγήσει στη δημιουργία κλιμάκων δανεισιμότητας στη διεθνή βιβλιογραφία (Whitney 1881· Haugen 1950). Στο πλαίσιο αυτό, τα δεδομένα της παρούσας μελέτης ταξινομήθηκαν σε ορισμένες βασικές μορφολογικές κατηγορίες.

Αυτές ήταν τα ουσιαστικά, τα ρήματα, τα επίθετα, οι μετοχές, τα επιρρήματα, οι προθέσεις και τα επιφωνήματα, τα οποία εντοπίστηκαν στο σύνολό τους στο προς εξέταση corpus. Η ενέργεια αυτή αποσκοπούσε στον έλεγχο της θεωρητικής παραδοχής που προαναφέρθηκε και στην επιβεβαίωσή της με πραγματικά δεδομένα.

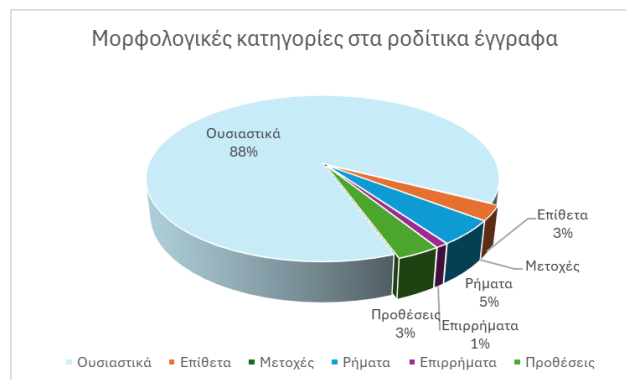
Στα μη λογοτεχνικά διοικητικά έγγραφα, τα ουσιαστικά κυριαρχούν με εντυπωσιακό ποσοστό (88% των δάνειων τύπων). Η υπεροχή των ουσιαστικών στα δεδομένα ευθυγραμμίζεται με τη γενική θέση της γλωσσολογικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία τα ουσιαστικά τοποθετούνται στην κορυφή των κλιμάκων δανεισιμότητας, αποτελώντας την πιο συχνή λεξική κατηγορία δανεισμού. Βασική αιτία είναι το γεγονός ότι τα ουσιαστικά συνιστούν βασικούς όρους αναφοράς, καθώς προσδιορίζουν πρόσωπα, αντικείμενα και άλλες οντότητες της καθημερινής ζωής (λ.χ. 'φούστα' είδος πλοίου) (Haspelmath 2008: 49 για *referential potential*). Επιπλέον, η ικανότητά τους να φέρουν θεματικούς ρόλους στο προτασιακό περιβάλλον καθιστά την παρουσία τους κρίσιμη, χωρίς, ωστόσο, η απουσία τους να διαταράσσει τη σημασία του μηνύματος (Haspelmath 2008: 50).

Οι υπόλοιπες λεξικές κατηγορίες στα έγγραφα εμφανίζονται με χαμηλότερη συχνότητα. Ειδικότερα, τα ρήματα βρίσκονται ακριβώς στο 5%, αποτέλεσμα που συμφωνεί με άλλες περιγραφές, κατά τις οποίες ο ρηματικός δανεισμός θεωρείται σχετικά σπάνιος λόγω της σύνθετης μορφολογίας των ρημάτων (Haspelmath 2008: 48). Ακόμη, οι προθέσεις – και ιδιαίτερα ο σύνδεσμος 'ντε' – φτάνουν το 3%, ενώ τα επίθετα και τα επιρρήματα παρουσιάζονται με ακόμη μικρότερα ποσοστά. Τέλος, οι μετοχές και τα επιφωνήματα δεν μαρτυρούνται καθόλου στις εν λόγω πηγές.

Διάγραμμα 3: Κατανομή σε μορφολογικές κατηγορίες στα ροδίτικα έγγραφα

Παρόμοια εικόνα διαμορφώνεται και στο λογοτεχνικό κείμενο. Σε αυτό, τα ουσιαστικά συγκεντρώνουν το 60% των δάνειων λέξεων. Ακολουθούν τα επίθετα (16%) και τα ρήματα (13%), με σχετικά αυξημένα ποσοστά συγκριτικά με τα ροδίτικα έγγραφα. Οι υπόλοιπες λεξικές κατηγορίες (επιρρήματα, προθέσεις, μετοχές και επιφωνήματα) κινούνται σε ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, η υπεροχή των ουσιαστικών και σε αυτό το κειμενικό είδος επιβεβαιώνει την υψηλή δανεισιμότητα αυτών για μια ακόμη φορά.

Διάγραμμα 4: Κατανομή σε μορφολογικές κατηγορίες στο «Θανατικόν της Ρόδου»

Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται δύο κλίμακες δανεισιμότητας (μία για τα δεδομένα του κάθε κειμενικού είδους), οι οποίες δεν διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους.

Για τα ροδίτικα έγγραφα: Ουσιαστικά > Ρήματα > Επίθετα/Προθέσεις > Επιρρήματα > Μετοχές/Επιφωνήματα.

Για το λογοτεχνικό κείμενο: Ουσιαστικά > Επίθετα > Ρήματα > Επιρρήματα > Προθέσεις > Επιφωνήματα/Μετοχές.

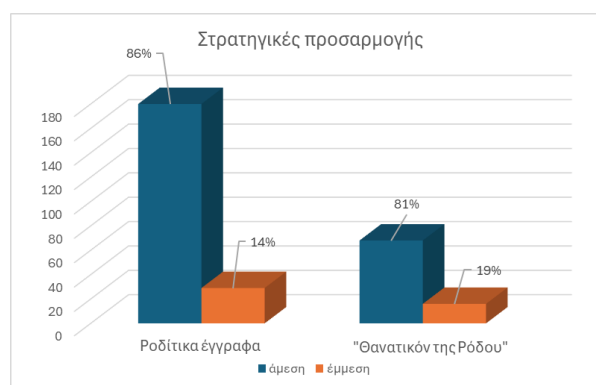
Οι δύο παραπάνω κλίμακες, όπως προκύπτουν από την εξέταση του υλικού της έρευνας αποδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό την ισχύ της κλίμακας δανεισιμότητας του Haugen (1950), στην οποία τα ουσιαστικά αποτελούν τα βασικότερα και συχνότερα δάνεια, ενώ ακολουθούν τα ρήματα, τα επίθετα, τα επιρρήματα και τέλος οι προθέσεις με τα επιφωνήματα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αρχικά, επιβεβαιώνεται η επικράτηση των ουσιαστικών στο σύνολο του δάνειου λεξιλογίου, αποτέλεσμα που συμφωνεί με τη γλωσσολογική θεωρία. Επιπλέον, επιβεβαιώνεται η συγκριτικά χαμηλή δανεισιμότητα των υπόλοιπων λεξικών κατηγοριών. Το δεύτερο αποδίδεται στη σαφώς χαμηλότερη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι λειτουργικές/γραμματικές λέξεις στον λόγο, καθώς επίσης, και στην πρόωμη κατάκτηση αυτών κατά τη διάρκεια την παιδικής ηλικίας, με αποτέλεσμα τη δυσκολία στη μετέπειτα αντικατάσταση ή μεταβολή τους (Haugen 1950: 224). Βέβαια, αξίζει να επισημανθεί ότι όλες οι παραπάνω ταξινομήσεις μαρτυρούν γενικές τάσεις για την περιγραφή του γλωσσικού δανεισμού και δεν αποτελούν σταθερές και αμετάβλητες ιεραρχίες (Melissaropoulou & Ralli 2019: 730).

4.2 Ενσωμάτωση δάνειων λέξεων

Η συγκεκριμένη ενότητα πραγματεύεται τους τρόπους με τους οποίους τα δάνεια λεξιλογικά στοιχεία ενσωματώνονται στη μεσαιωνική ροδίτικη ποικιλία, όπως αυτή καταγράφεται στις εξεταζόμενες πηγές. Η μελέτη των στρατηγικών προσαρμογής βασίστηκε στο θεωρητικό σχήμα των Wichmann και Wohlgemuth (2008), το οποίο διακρίνει τρεις βασικές στρατηγικές: την άμεση, την έμμεση και τη στρατηγική με τη χρήση βοηθητικού ρήματος. Από την επεξεργασία των δεδομένων προέκυψε ότι στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας εμφανίζονται μόνο οι δύο πρώτες.

Η άμεση στρατηγική που συνίσταται στην εισαγωγή της δάνειας λέξης σχεδόν αυτούσιας με πιθανή προσθήκη ελληνικού (κλιτικού) επιθήματος, επικρατεί καθολικά. Στην έμμεση στρατηγική, από την άλλη πλευρά, προστίθεται ένας προσαρμογέας (integrator), παραγωγικό επίθημα, δηλαδή, που ενσωματώνει το δάνειο στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα. Στο εξεταζόμενο corpus, η συγκεκριμένη στρατηγική είχε σαφώς περιορισμένη παρουσία. Σύμφωνα με τα γενικότερα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις αναλύσεις των δεδομένων, στα ροδίτικα έγγραφα το 86% των δανείων προσαρμόζεται με την άμεση στρατηγική, ενώ μόνο το 14% με την έμμεση. Στο «Θανατικόν της Ρόδου» τα ποσοστά κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα, με 81% για την άμεση και 19% για την έμμεση στρατηγική. Η εντυπωσιακή υπεροχή της πρώτης τεκμηριώνεται και από τη βιβλιογραφία (Ralli & Rouvalis 2022: 9· Manolessou & Ralli 2020: 262).

Διάγραμμα 5: Κατανομή των στρατηγικών προσαρμογής στα δύο κειμενικά είδη

Η κατανομή ανά λεξική κατηγορία μαρτυρά ότι τα ουσιαστικά προσαρμόζονται κατά βάση με τη χρήση της άμεσης στρατηγικής. Στα έγγραφα το 91% αυτών ενσωματώνονται άμεσα, καθώς το θέμα εισάγεται ακέραιο και μεταβάλλεται μόνο φωνολογικά (λ.χ. *τζελέπης* < *celebi*, *τζενεράλης* < *generale*). Σε αυτά τα δεδομένα, μόνο το 9% εντάσσεται μέσω της έμμεσης στρατηγικής (π.χ. *τσак-ίζω* < *çaki*, *τζασ-ίτης* < *câsus*).

Η μορφολογία της γλώσσας αποδέκτη είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς στην περίπτωση της ελληνικής, για παράδειγμα, οι τύποι πρέπει να αποκτήσουν γραμματικό γένος και να καταχωρηθούν σε κλιτικές τάξεις (Ralli et al. 2015). Στα ροδίτικα έγγραφα, το 49% των ουσιαστικών διατηρεί το γραμματικό γένος από την δανείστρια γλώσσα. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι η λέξη *ο κάβος*, ο οποίος στην ιταλική απαντά ως αρσενικό (*cavo*) και η *μανιέρα* που απαντά ως θηλυκό (*maniera*). Από τα δεδομένα που εξετάστηκαν, το 6% μεταβάλλεται ως προς το γραμματικό γένος, το οποίο συχνά τείνει προς το ουδέτερο, σύμφωνα με τη γενικότερη τάση ουδετεροποίησης που έλαβε χώρα κατά τον Μεσαίωνα. Με άλλα λόγια, στο διάστημα αυτό, οι δάνειες λέξεις αρσενικού συνήθως γένους με [-ανθρώπινο] σημασιολογικό χαρακτηριστικό απέκτησαν ουδέτερο γένος, σύμφωνα με τον Χατζιδάκι (1907 στο Ralli et al. 2015: 444).

Τέλος, στο 45% των περιπτώσεων το γραμματικό γένος, αν και αρχικά απουσιάζει, προστίθεται στη συνέχεια. Συγκεκριμένα, σε αυτές τις περιπτώσεις, ενώ στην δανείστρια γλώσσα (συνήθως στην τουρκική) απουσιάζει και δεν δηλώνεται μορφολογικά, κατά την

ενσωμάτωση της λέξης στο μορφολογικό σύστημα της ελληνικής αποκτά αρσενικό γένος στην περίπτωση που έχει το χαρακτηριστικό [+ανθρώπινο] και ουδέτερο γένος για τα [-ανθρώπινο].

	Άμεση		Έμμεση		Σύνολο
	TOKENS	%	TOKENS	%	
Ουσιαστικά	168	91%	16	9%	185
Επίθετα	3	50%	3	50%	6
Μετοχές	0	0%	0	0%	0
Ρήματα	0	0%	10	100%	10
Επιρρήματα	2	100%	0	0%	2
Προθέσεις	7	100%	0	0%	7
Προσφωνήσεις	0	0%	0	0%	0

Πίνακας 1: Η κατανομή των λεξικών κατηγοριών στις στρατηγικές ενσωμάτωσης στα ροδίτικα έγγραφα

Ανάλογη εικόνα παρατηρείται και στο corpus του λογοτεχνικού κειμένου. Σε αυτό, το 90% των ουσιαστικών ενσωματώνεται με την άμεση και το 10% με την έμμεση στρατηγική. Λέξεις όπως η *καδένα* (<cadena), *ριμάρω* (<rimare) και *σκλαβίνα* (<sclavina) φαίνεται να προσαρμόζονται απευθείας στο γλωσσικό σύστημα της μεσαιωνικής ελληνικής. Από την άλλη, παράδειγμα της έμμεσης στρατηγικής αποτελεί η *γαλανταροσύνη* (<galantaria), η οποία ενσωματώνεται με τη χρήση του παραγωγικού επιθήματος (-οσύνη). Ως προς το γραμματικό γένος, στο 66% των περιπτώσεων διατηρείται το αρχικό, όπως φαίνεται και στις παρακάτω λέξεις στο (3).

(3) Ελληνική	Γένος	Δανείστρια γλώσσα	Γένος
α. σκλαβίνα	θηλ.	sclavina	θηλ.
β. γαρδινάλης	αρς.	gardenal	αρς.
γ. μόδος	αρς.	modo	αρς.

Οι λέξεις που μεταβάλλουν το γραμματικό τους γένος από την δανείστρια, στη γλώσσα αποδέκτη καταλαμβάνουν το 24%. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η γενική τάση δείχνει τη μετάβαση από το αρσενικό στο ουδέτερο γένος, όπως φαίνεται και στο παράδειγμα (τάση ουδετεροποίησης) (4).

(4) Ελληνική	Γένος	Δανείστρια γλώσσα	Γένος
α. σαρμούνιν	ουδ.	sermon	αρς.
β. μανικότι	ουδ.	manicotti	αρς.

Τέλος, για το 11% των δάνειων λέξεων, αν και στη δανείστρια γλώσσα το γραμματικό γένος απουσίαζε, κατά τη μετάβαση στην ελληνική απέκτησε τιμή (λ.χ. *αζάπης* <azar, *γλαριά* <claré, claret). Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά, επιβεβαιώνεται ότι αφομοιώνονται πιο εύκολα μέσω της άμεσης στρατηγικής και διατηρούν σημαντικά το ίδιο γραμματικό γένος, ανεξαρτήτως είδους κειμένου.

Όσον αφορά τη λεξική κατηγορία των ρημάτων, η εικόνα που προκύπτει στα ροδίτικα έγγραφα και στο λογοτεχνικό κείμενο παρουσιάζεται κάπως διαφοροποιημένη. Πιο συγκεκριμένα, στα έγγραφα τα ρήματα ενσωματώνονται αποκλειστικά με την έμμεση στρατηγική, μέσω ρηματοποιητών, όπως το *-ίζω* και το *-ιάζω* (λ.χ. *cigar* >σιγαρ-ίζω). Ωστόσο, στο «Θανατικόν της Ρόδου» εντοπίζονται και οι δύο στρατηγικές προσαρμογής. Το 42% εντάσσεται άμεσα και σε αυτό περιλαμβάνονται κυρίως ρήματα της ιταλικής -

are (π.χ. *κουμβράρω* <*comprare*, *αφερμάρω* <*affermare*), ενώ το υπόλοιπο 58% με έμμεση στρατηγική (π.χ. *κοσταρίζω* <*acostar*, *φουρνιάζω* <*furnir*). Αξιοσημείωτο είναι ότι εντοπίστηκαν παράλληλοι τύποι του ίδιου ρήματος με διαφορετική στρατηγική προσαρμογής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ρήματος *στιμάρω* στο (5), με προέλευση από το ιταλικό *stimare*, το οποίο μέσα σε μόλις λίγους στίχους εμφανίζεται και με τη μορφή *στιμαρίζω*, γεγονός που αποτελεί ένδειξη για την τάση των λογοτεχνικών κειμένων να ενσωματώνουν εναλλακτικές μορφές των ίδιων λέξεων (Μανωλέσσου 2003: 62).

(5) «έχει που στιμαρίζεται εις τέχνην και εις βάρος
 πεντήκοντα και εκατόν φλουριά, διακόσια εις θάρρος
 [...] Είδα και μοίραν απ' αυτές που 'βάλασιν καλίκια
 τριάντα ν' αζίζουσι φλουριά να τα στιμάρεις δίκια.»

(Θανατικόν, 148-154)

Η λεξική κατηγορία των επιθέτων εμφανίζει εξίσου ισομερή κατανομή στρατηγικών προσαρμογής. Στα μη λογοτεχνικά κείμενα, το 50% προσαρμόζεται άμεσα (π.χ. *σέττε* <*sette*) και το 50% έμμεσα (*συνφάμιλος* <*famiglia*). Από την άλλη πλευρά, στο «Θανατικόν της Ρόδου» η άμεση στρατηγική ενσωμάτωσης υπερτερεί σε ποσοστό 64%, έναντι της έμμεσης, η οποία καταλαμβάνει το 36% των επιθέτων, όπως φαίνεται στο (6).

(6) Ελληνική	Ιταλική	Στρατηγική προσαρμογής
α. <i>φίνος</i>	<i>fino</i>	άμεση
β. <i>γαλάντ-ικος</i>	<i>galante</i>	έμμεσα

Τα επιρρήματα γίνονται αντικείμενο δανεισμού σπανιότατα και ενσωματώνονται αποκλειστικά άμεσα. Αναλυτικότερα, στα έγγραφα καταγράφονται μόνο δύο τύποι του ίδιου επιρρήματος, ενώ στο λογοτεχνικό κείμενο πέντε με το επίθημα *-α*, αντανακλώντας τις εξελίξεις της ύστερης μεσαιωνικής ελληνικής (Holton et al. 2019).

(7) Ελληνική	Δανείστρια γλώσσα
α. <i>σιγούρου/σιγούρα</i>	<i>segur</i>
β. <i>κούντρα</i>	<i>contra</i>
γ. <i>νέτα</i>	<i>neto</i>
δ. <i>πρεφέτα</i>	<i>perfetto</i>
ε. <i>περβάντα</i>	<i>per banda</i>

Οι προθέσεις, ως λειτουργικές λέξεις, παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένες. Μοναδική περίπτωση και στα δύο είδη κειμένων ήταν το *ντε* (<*de*), δάνειο από τη γαλλική με τη χρήση δείκτη τόπου και καταγωγής (*νδε Κορώνια*, *ντε Μπρίου*, *ντε Λεστίκ*) που προσαρμόζεται φωνολογικά (*νδε*, *τε*, *ντε*). Τέλος, το μόνο επιφώνημα που εμφανίζεται στο corpus των κειμένων είναι το *παρδίο* (<*perdio*), το οποίο, επίσης, εισάγεται με την άμεση στρατηγική.

	Άμεση		Έμμεση		Σύνολο
	TOKENS	%	TOKENS	%	
Ουσιαστικά	46	92%	5	10%	50
Επίθετα	9	64%	4	29%	14
Μετοχές	0	0%	0	0%	0
Ρήματα	5	42%	7	58%	12
Επιρρήματα	5	100%	0	0%	5
Προθέσεις	2	100%	0	0%	2
Προσφωνήσεις	1	100%	0	0%	1

Πίνακας 2: Η κατανομή των λεξικών κατηγοριών στις στρατηγικές ενσωμάτωσης στο «Θανατικό της Ρόδου»

Συνολικά, τα δεδομένα των δύο κειμενικών ειδών επιβεβαιώνουν την τάση των δάνειων λέξεων να προσαρμόζονται στους μορφολογικούς κανόνες της αποδέκτριας γλώσσας και κατ' επέκταση την κυριαρχία της άμεσης στρατηγικής. Αναφορικά με την διατήρηση ή μη του γραμματικού γένους κατά τον δανεισμό, αποδεικνύεται η διατήρηση αυτού για την πλειοψηφία των περιπτώσεων.

5. Δομικός δανεισμός: Η μετοχική δομή -οντα(ς)

Η ενότητα αυτή εστιάζει στην ανάλυση των άκλιτων μετοχικών τύπων -οντα(ς) στη μεσαιωνική ελληνική, οι οποίοι αποτελούν πιθανό παράδειγμα δομικού δανεισμού. Το ζήτημα έχει απασχολήσει εκτενώς τη βιβλιογραφία, καθώς οι ερευνητές διαφωνούν ως προς το αν συνιστά αποτέλεσμα γλωσσικής επαφής με τις ρομανικές γλώσσες ή προϊόν εσωτερικής εξέλιξης του ελληνικού γλωσσικού συστήματος.

Η δεύτερη άποψη στηρίζεται στην παρουσία αυτών των τύπων ήδη από την ελληνιστική εποχή. Όπως παρατηρεί ο Browning (1983), η μεταβολή πιθανότατα ξεκίνησε όταν το παλαιό κλιτικό σύστημα των αρχαίων ελληνικών μετοχών άρχισε να αποδυναμώνεται, οδηγώντας σταδιακά σε απλοποίηση των καταλήξεων. Κατά τον Πρώιμο Μεσαίωνα, η ουδέτερη κατάληξη -ον αντικαταστάθηκε από την πιο παραγωγική μορφή -οντα, η οποία επεκτάθηκε αργότερα και στο θηλυκό γένος. Ήδη από τον Ύστερο Μεσαίωνα, η χρήση του άκλιτου τύπου -οντα γενικεύτηκε σε όλα τα γένη, και η προσθήκη του τελικού -ς, σηματοδότησε την περαιτέρω ενίσχυση της επιρρηματικής λειτουργίας (Manolessou 2005: 254· Gordon 2013).

Παρόμοιες εξελίξεις παρατηρούνται και στις ρομανικές γλώσσες, όπου οι μετοχές σε -ant (λ.χ. γαλ. *parlant*) ακολούθησαν ανάλογη πορεία. Η ύπαρξη τέτοιων παράλληλων δομών, σε συνδυασμό με την έντονη επαφή της ελληνικής με τις ρομανικές γλώσσες μετά τον 13^ο αιώνα, ενισχύει την υπόθεση ότι ο τύπος -οντα(ς) στην ελληνική μπορεί να εξαπλώθηκε λόγω της γλωσσικής επαφής (Hogrocks 2014). Η άποψη αυτή δεν αναιρεί τον ρόλο των εσωτερικών εξελικτικών μηχανισμών· αντίθετα, φαίνεται πως η επίδραση των ρομανικών γλωσσών ίσως λειτούργησε ως επιταχυντικός παράγοντας σε μια ήδη δρομολογημένη διαδικασία.

Στο σώμα των ροδίτικων εγγράφων εντοπίστηκαν 12 τύποι με κατάληξη -οντα(ς), εξίσου κατανεμημένοι στις δύο παραλλαγές, με επιρρηματική λειτουργία στο σύνολό τους. Οι τύποι αυτοί σχηματίζονται αποκλειστικά από το ενεστωτικό θέμα των ρημάτων, γεγονός που συμφωνεί με τις παρατηρήσεις της Manolessou (2005), σύμφωνα με τις οποίες το ενεστωτικό θέμα επικράτησε του αοριστικού, μετά τον 14^ο αιώνα. Ενδεικτικός

είναι ο τύπος *γρικόντα* («*Ηψυλώτατε αυθέντη, γρικόντα ταύτα...*»), ο οποίος χρησιμοποιείται για δηλώσει τρόπο ή συνθήκη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το έγγραφο του 1491 (Τσιρπανλής 1991/77), καθώς το ελληνικό κείμενο παρατίθεται συνοδευτικά δίπλα στο λατινικό. Στο ελληνικό κείμενο απαντά ο τύπος *θέλοντας* ως απόδοση του λατινικού *volens*. Απόδειξη για το γεγονός ότι το λατινικό κείμενο συνιστά πρωτότυπο, ενώ το ελληνικό μετάφραση/ απόδοση του πρώτου, είναι η παρουσία του απαρεμφατικού τύπου *tractare* στο λατινικό κείμενο και η απουσία αντίστοιχου τύπου στο ελληνικό.⁵ Πιθανότατα, ο γράφων, ίσως δυτικής καταγωγής,⁶ επέλεξε τον ελληνικό άκλιτο τύπο *θέλοντας* ως ανάλογο του *volens*, επιβεβαιώνοντας την θεωρητική αντίληψη ότι η παρουσία αντίστοιχων δομών με όμοια συντακτική λειτουργία σε δύο γλώσσες, ευνοεί τον δομικό δανεισμό (Markopoulos 2018: 154). Στο πλαίσιο αυτό, η αντιστοιχία των δύο μετοχικών δομών *θέλοντας* – *volens* στα δύο κείμενα ίσως υποδηλώνει πως, παρότι οι τύποι *-οντα(ς)* υπήρχαν ήδη λόγω φυσικής εξέλιξης της ελληνικής, η γλωσσική επαφή με τις ρομανικές γλώσσες πιθανώς συνέβαλε στην περαιτέρω διάδοσή τους.

Αντιθέτως, στο λογοτεχνικό κείμενο οι μετοχικές δομές *-οντα(ς)* είναι αισθητά σπανιότερες. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν μόλις 3 περιπτώσεις, όλες με το ρήμα *θωρώ* (*θωρώντα*), επίσης από το ενεστωτικό θέμα. Η χαμηλή συχνότητα του τύπου μπορεί να ερμηνευτεί με βάση το ύφος του κειμένου, το οποίο διατηρεί έντονο αρχαϊστικό χαρακτήρα (Henrich 2015: 50), λόγω του θρησκευτικού και ηθικοπαραινετικού περιεχομένου του. Στη βάση αυτή, φαίνεται να προτιμώνται οι παλαιότερες, αρχαίες κλιτές μετοχές (π.χ. *κυριαρχούντος*, *τρέχοντα*) και όχι πιο νεωτερικοί τύποι, όπως οι μετοχικές δομές *-οντας*, ακολουθώντας την παράδοση της δημόδους μεσαιωνικής λογοτεχνίας.

Τα ποσοτικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τη μεγαλύτερη παρουσία των άκλιτων μετοχικών τύπων *-οντας* στα ροδίτικα έγγραφα. Ειδικότερα, οι εν λόγω τύποι αποτελούν το 0,12% του συνόλου των λέξεων των εγγράφων, ενώ στο «*Θανατικών*» βρίσκονται στο 0,05%. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η γλώσσα των μη λογοτεχνικών κειμένων αντανακλά μια πιο ρεαλιστική αποτύπωση της γλωσσικής ποικιλίας που χρησιμοποιούνταν στο νησί της Ρόδου από τους γραφείς. Μάλιστα, η δυτική καταγωγή πολλών από αυτών φαίνεται να αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα που διευκόλυνε την περαιτέρω ενίσχυση των μετοχικών δομών *-οντα(ς)*. Επομένως, παρά το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες μετοχικές δομές μπορούν να θεωρηθούν προϊόν εσωτερικής εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας, η παράλληλη ρομανική επίδραση ενδέχεται να επιτάχυνε ή να παγίωσε τη χρήση τους, συνιστώντας πιθανή περίπτωση δομικού δανεισμού.

6. Συμπεράσματα

⁵ Αυτό σημαίνει ότι ο γραφέας πιθανό ξέχασε να αποδώσει τον απαρεμφατικό τύπο, κατά την απόδοση του κειμένου στα ελληνικά.

⁶ Η εν λόγω υπόθεση προκύπτει από τον μεγάλο αριθμό δάνειου λεξιλογίου (π.χ. *πιλίριν*, *πρεβελέτζιον*), αλλά και από την δυσκολία στην ορθογραφία και στην αποτύπωση, ακόμη και πολύ συχνών γραμματικών λέξεων της ελληνικής (λ.χ. *υς* αντί *εις*, *τιν* αντί *την*).

Η γλωσσική επαφή κατέχει κεντρική θέση στην ιστορική γλωσσολογία, καθώς συνιστά βασικό παράγοντα για την κατανόηση των διαδικασιών μεταβολής, αλληλεπίδρασης και προσαρμογής των γλωσσών μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη εστιάζει στην ανίχνευση φαινομένων λεξιλογικού και δομικού δανεισμού σε μη λογοτεχνικά και λογοτεχνικά κείμενα της Ρόδου του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα, διάστημα ιδιαίτερα έντονης πολιτισμικής και γλωσσικής συνύπαρξης ποικίλων εθνοτικών και γλωσσικών ομάδων.

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι τα μη λογοτεχνικά κείμενα περιλαμβάνουν υψηλότερα ποσοστά δάνειου λεξιλογίου σε σχέση με το «*Θανατικόν της Ρόδου*». Η διαφοροποίηση αυτή έγκειται στη διαφορετική φύση και λειτουργία των δύο κειμενικών ειδών. Έτσι, τα έγγραφα που εξυπηρετούν πρακτικές και λειτουργικές ανάγκες της καθημερινής επικοινωνίας (εμπορικές συμφωνίες, στρατιωτικά θέματα κτλ) ευνοούν τη συχνότερη χρήση δάνειου λεξιλογίου. Αντίθετα, το λογοτεχνικό κείμενο υπηρετεί αισθητικούς σκοπούς, για αυτό και επιλέγονται ενίοτε αρχαϊζουσες ή νεωτερικές μορφές που δεν αντικατοπτρίζουν πιστά την προφορική γλώσσα της εποχής.

Στη συνέχεια, η κατανομή σε λεξικές κατηγορίες φανερώνει την κυριαρχία των ουσιαστικών. Τα αποτελέσματα συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία και με τις κλίμακες δανεισιμότητας που έχουν προταθεί κατά καιρούς, με αποτέλεσμα να θεωρούνται διαγλωσσικά η μορφολογική κατηγορία που είναι πιο εύκολο να αποτελέσει αντικείμενο δανεισμού συγκριτικά με άλλες. Οι υπόλοιπες κατηγορίες που ανιχνεύτηκαν στο corpus των εξεταζόμενων κειμένων, και ιδίως τα ρήματα, εμφανίζονται με σαφώς μικρότερη συχνότητα.

Ως προς την προσαρμογή των δανείων, η κύρια στρατηγική ενσωμάτωσης τόσο στα έγγραφα όσο και στο λογοτεχνικό κείμενο είναι η άμεση, δηλαδή η προσαρμογή των λέξεων με ελάχιστες φωνολογικές μεταβολές. Η επικράτηση αυτής της στρατηγικής ερμηνεύεται από τα υψηλά ποσοστά εμφάνισης των ουσιαστικών, τα οποία τείνουν να ενσωματώνονται άμεσα (Manolessou & Ralli 2020: 262). Εναλλακτικά, η χρήση της άμεσης στρατηγικής μπορεί να συσχετιστεί με την ξένη καταγωγή των περισσότερων γραφένων των κειμένων, με αποτέλεσμα να μην παρουσιάζεται κάποια ιδεολογική αντίσταση στον δανεισμό (Ράλλη 2013: 19), αλλά να γίνεται απευθείας χρήση των δανείων για τη διευκόλυνσή τους. Η έμμεση στρατηγική, που συνεπάγεται την προσθήκη παραγωγικών προσφυμάτων για την ενσωμάτωση, εμφανίζεται σπανιότερα.

Η διερεύνηση του δομικού δανεισμού επικεντρώθηκε στην εξέταση των μετοχικών δομών -οντα(ς). Οι τύποι αυτοί εμφανίζονται κυρίως στα διοικητικά έγγραφα, ενδεχομένως υπο την επίδραση δυτικών παράλληλων δομών.

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η γλωσσική ποικιλία που αποτυπώνεται στα εξεταζόμενα κείμενα της μεσαιωνικής Ρόδου συνιστά αντανάκλαση της πολύγλωσσης και πολυπολιτισμικής κοινωνικής πραγματικότητας του νησιού. Η συνύπαρξη ελληνικών, ιταλικών, γαλλικών και τουρκικών στοιχείων δημιούργησε ένα περιβάλλον συνεχούς αλληλεπίδρασης, το οποίο άφησε ευδιάκριτο αποτύπωμα στη γλώσσα των κειμένων. Η παρούσα μελέτη επεδίωξε να συμβάλει στην κατανόηση αυτών των

πολυσύνθετων διαδικασιών και να θέσει τις βάσεις για μελλοντικές περαιτέρω έρευνες με πιο διευρυμένο σώμα κειμένων, με αποτέλεσμα μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την γλωσσική επαφή στο διάστημα της Ιπποτοκρατίας στη Ρόδο.

Πηγές

G.S. Henrich (ed.). 2015. Το Θανατικόν της Ρόδου. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Lefort, J. 1981. Documents grecs dans les Archives de Topkapi Sarayi. Contribution à l'histoire de Cem Sultan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Τσιρπανλής, Ζ. 1991. Η Ρόδος και οι Νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών Ιπποτών (14ος-16ος αι.). Ρόδος: Έκδοση Γραφείου μεσαιωνικής πόλης Ρόδου.

Τσιρπανλής, Ζ. 1995. Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421-1453). Εισαγωγή, διπλωματική έκδοση, σχόλια. Ρόδος: Έκδοση Γραφείου μεσαιωνικής πόλης Ρόδου.

Βιβλιογραφία

Balard, M. 1995. The urban landscape of Rhodes as perceived by fourteenth – and fifteenth – century travellers. *Mediterranean Historical Review* 10, 24-34.

Browning, R. 1983. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press

Haspelmath, M. 2008. Loanword typology: Steps toward a systematic crosslinguistic study of lexical borrowability. In Thomas Stolz, Dik Bakker & Rosa Salas Palomo (Ed.), *Aspects of Language Contact: New Theoretical, Methodological and Empirical Findings with Special Focus on Romancisation Processes*. Berlin: Mouton de Gruyter, 43-62.

Haugen, E. 1950. *The analysis of linguistic borrowing*. *Language* 26, 210–231.

Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolessou, I. & N. Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kasdagli, A.M., Katsioti, A. & M. Michaelidou. 2007. Archaeology on Rhodes and the Knights of Saint John of Jerusalem. Στο P. Edbury, S. Kalopissi-Verti (επιμ.), *Archaeology and the Crusades. Proceedings of the Round Table*, Nicosia, 1 February 2005. Athens, 35-62.

Manfredi, S. & M. Tosco. 2018. Arabic in contact, now and then. Arabic in contact. Στο S. Manfredi & M. Tosco (επιμ.), *Studies in Arabic Linguistics* 6. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1-17.

Manolessou, I. & A. Ralli. 2020. On borrowing and integrating Italo-Romance nouns in South Italian Greek. Στο Del Puente P. et al. (εκδ.) *Tra etimologia romanza e*

dialettologia. Studi in onore di Franco Fanciullo. Alessandria: Edizioni dell' Orso, 261-278.

Manolessou, I. 2005. From Participles to Gerunds, Στο M. Stavrou and A. Terzi (επιμ.), *Advances in Greek Generative Syntax*. Amsterdam. 241-284.

Markopoulos, T. 2012. Language contact in the Middle Ages: Rhodes under the Hospitallers. Στο Gavriilidou, Zoe et al. (εκδ.), *Selected Papers of the 10th International Conference in Greek Linguistics*, Komotini: 425-31.

Markopoulos, T. 2018. Linguistic Contacts in the Late Byzantine Romances: Where Cultural Influence Meets Language Interference. Στο A. J. Goldwyn & I. Nilsson (επιμ.), *Reading the Late Byzantine Romance: A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press, 144-165.

Melissaropoulou, D. & A. Ralli 2019. Revisiting the Borrowability Scale(s) of Free Grammatical Elements: Evidence from Modern Greek Contact induced Varieties. *Journal of Language Contact* 12. 707-736.

Melissaropoulou, D. 2011. On loan verb accommodation: evidence from Greek dialectal variation. Στο E. Miola & P. Ramat (επιμ.), *Language Contact and Language Decay: Socio-political and Linguistic Perspectives*. Pavia. 165-189.

Muysken, P. 2010. Scenarios for Language contact. Στο R. Hickey (επιμ.), *The Handbook of Language contact*, 265-281.

Philips, S.D. 2021. Rhodes in the Final Hospitaller Years, 1502 – 1521: Latin and Greek interaction in the Aegean and Eastern Mediterranean. Doctoral dissertation. Athens: University of Athens.

Ralli, A. & A. Rouvalis. 2022. *Morphological Integration of Loan Words in Kaliardá*. *Languages* 7. 1-21.

Ralli, A., Gkiouleka, M. & V. Makri. 2015. Gender and inflection class in loan noun integration. Slovak Association for the Study of English (SKASE) *Journal of Theoretical Linguistics* 12 (3). 422-459.

Whitney, W. D. 1881. On mixture in language. *Transactions of the American Philosophical Association* 12. 5-26.

Wichmann, S. & J. Wohlgemuth 2008. Loan verbs in a typological perspective. Στο T. Stolz, D. Bakker & R. Palomo (επιμ.), *Proceedings of the “Romanisation Worldwide” conference* 2005. 1-19.

Zoitou, S. 2021. Staging Holiness: The Case of Hospitaller Rhodes (ca. 1309-1522). Στο H. Baader, M. Bacci & G. Wolf (επιμ.) *Mediterranean art histories - studies in visual cultures and artistic transfers from late antiquity to the modern period* 3. Leiden, Boston: Brill.

Γεωργίου Ε. 2025. Επιβίωση λατινικών δανείων στην Κοινή Νέα Ελληνική. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.

Κόλλιας, Η. 2013. *Οι Ιππότες της Ρόδου*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Μανωλέσσου, Ι. 2003. Οι μη λογοτεχνικές πηγές ως μαρτυρίες για τη γλώσσα της μεσαιωνικής περιόδου. *Λεξικογραφικόν Δελτίο* 24. 61-88.

Μανωλέσσου, Ι. 2008. Γλωσσικές επαφές στον ελληνικό Μεσαίωνα: η αντωνυμία *ὁ* ὅποιος. Στο Μόζερ Α. (κ.α.) (εκδ.), *Γλώσσης Χάριν*. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα 76 Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 255-266.

Χόρροκς, Τζ. 2014. *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. (Μ. Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου, μτφρ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».